

///// tematická studie / thematic article //////////////////////////////////////

**TEORIE KULTURNÍ
MEZERY: SOCIÁLNÍ VĚDA
A JEJÍ PUBLIKUM V DÍLE
THORSTEINA VEBLENA
A WILLIAMA F. OGBURNA**

Abstrakt: Článek se zaměřuje na teorie kulturní mezery, jež ve svém díle rozpracovali Thorstein Veblen a William F. Ogburn. Sleduje přitom zejména dva motivy: jak se v přístupech těchto autorů tematizuje vztah sociální vědy a jejího publika a jak je argument mezery využit k prosazování specifického pojetí „účelu“ sociální vědy. Je zde předvedeno, jak se ve dvou různých stylech psaní a ve dvou různých argumentačních strategiích v podstatě identická teorie proměňuje a současně zužitkovává k prosazení distinktivního (kritického a instrumentálního) pojetí sociální vědy. Veblenův klíčový motiv „sebe-konfrontace“ společnosti je srovnán s Ogburnovým motivem „využitelnosti“ vědění ve vztahu k úvahám o literárních technologiích vědy.

Klíčová slova: kulturní mezera; sociální věda; publikum; literární technologie; William F. Ogburn; Thorstein Veblen

JAN BALON

Kabinet pro studium vědy, techniky a společnosti
Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.
Jilská 1, 110 00 Praha 1
email / balon@flu.cas.cz

**The Theory of Cultural Lag:
Social Science and Its Audience
in the Works of Thorstein Veblen
and William F. Ogburn**

Abstract: The article analyses the theories of cultural lag elaborated by Thorstein Veblen and William F. Ogburn. In particular, it pursues two motives: how the relation between social science and its audience had been implied in their respective approaches, and how the “lag” argument had been employed in their view of the “purpose” of social science. It is demonstrated here that the essentially identical theory had been transformed in their “argumentative strategies” and “styles of writing” to fit their distinctive (critical and instrumental) concepts of social science. Veblen’s key motif of “self-confrontation” of society is contrasted with Ogburn’s motif of “applicability” of knowledge with regard to reflections on literary technologies of science.

Keywords: cultural lag; social science; audience; literary technology; William F. Ogburn; Thorstein Veblen

Úvod

Pojem „kulturní mezera“ sdílí osud mnoha kdysi proslulých sociálněvědních pojmů, které byly v intelektuálních debatách přetěžovány do té míry, že se jejich původní poměrně srozumitelně vymezený obsah každou následnou formulací dále a dále znejasňoval, až jsou nakonec prakticky k nepoužití. Původní příslib identifikace v podstatě jednoduchého procesu, jenž se opíral o myšlenku, podle níž se dva prvky společenského vývoje, totiž technologie a kultura, pohybují v podstatě stejným směrem, avšak jeden prvek (kultura) za druhým (technologie) prokazatelně (a nevyhnutelně) zaostává, vystřídal rozčarování z omezeného analytického potenciálu tohoto pojmu. Empiricky vyzporované soulady i rozpory, pozitivní i negativní důsledky vývoje společnosti, měly být na základě raných představ převoditelné do obecného výkladového rámce, do jehož středu byl pojem kulturní mezery postaven. Očekávaný scénář se ovšem nenaplnil, především, jak se zdá, z důvodu empirické „nenaplnitelnosti“ pojmu. Z pojmu, jenž se z jazyka vědy postupně začal vytrácet, se stala fráze, přičemž lze říci, že nakonec zcela převážil morálně-kritický způsob jeho využívání, jenž, zhruba řečeno, na jedné straně poukazoval na nežádoucí anachronismy ve vývoji společnosti, na straně druhé zase byl živnou půdou pro nářky nad ztrátou lidské přirozenosti v důsledku překotného technologického vývoje.

Následující text se zaměří na dvě zřejmě nejvýraznější sociálněvědní pojetí „kulturní mezery“, které ve svých textech rozpracovali Thorstein Veblen a William F. Ogburn. Tito autoři se v prvních dekádách dvacátého století tezi o „kulturní mezeře“,¹ – jež se ve vědeckém prostředí začala objevovat již kolem poloviny devatenáctého století –, pokusili rozvinout do podoby obecné „teorie“ kulturního vývoje se zřetelnými prediktivními a explanačními nároky. Jak se pokusím předvést, jejich konstrukce „kulturní mezery“ takřka příkladně vyjevují rozdíly jednak mezi dvěma klíčovými „technologemi“ sociálněvědního argumentu (kritika společnosti, instrumentální faktografie), jednak mezi různými pojetími vztahu sociální vědy a jejího publika. Souhrnně vyjádřeno, hlavním cílem textu je sledovat, jak byl půdorys teorie „kulturní mezery“ – ohraničený souměřitelnými analytickými kategoriemi – využit prostřednictvím různých argumentačních důrazů k rozvinutí distinktivních pojetí sociální vědy a jejího „účelu“.

¹ I když by zřejmě bylo vhodnější překládat v kontextu Veblenovy a Ogburnovy teorie termín „cultural lag“ jako „kulturní zaostávání“, respektive „opožďování“, přidržuji se zde ustáleného českého překladu.

Tento text zcela jistě nemá za cíl – jak by mohlo jeho zařazení mezi texty tohoto monotematického bloku naznačovat – reprodukovat Shapinův a Schafferův celkový přístup z jejich knihy *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life*,² v níž na příkladu dvou autorů s konkurenčními pojetími (experimentální) vědy, Thomase Hobbesa a Roberta Boyla, rozpracovávají specifický výklad vědecké změny. Cílem je zde spíše využití Shapinova a Schafferova motivu dramatizace, prezentace a expozice vědeckých zjištění, který je obsažen v jejich vymezení takzvané „literární technologie“, již v neširším slova smyslu rozumějí určitý způsob komunikace ve vědě. „Literární technologie“, celkově vzato, slouží k zajištění, zprostředkování a upevnění vztahu mezi vědcem a jeho publikem. V Shapinově a Schafferově výkladu je tento vztah konceptualizován jako „svědectví“. Díky takzvané „technologii virtuálního svědectví“ nemusí být „svědectví (prováděným experimentům) přímé ani spojené s usnadňováním replikování experimentu. Jak Shapin a Schaffer uvádějí: „Technologie virtuálního svědectví zajišťuje to, že se ve čtenářově mysli reprodukuje takový obraz experimentální scény, až eliminuje nutnost jak přímého svědectví, tak i replikace.“³

Jakkoli jsou motivy dramatizace, expozice a prezentace vědeckých zjištění v případě Shapinova a Schafferova výkladu vztaheny ke specifickému historickému kontextu a konkrétním způsobům prosazování určitých „literárních technologií“, nepochybně jsou otevřené obecnějším otázkám: Jak se utváří vědecký fakt? Jak se profiluje komunikace ve vědě? Jak se formují a legitimizují vědecké přístupy? Jak se buduje vědecká argumentace?⁴ Smyslem konfrontace dvou pojetí „kulturní změny“, a současně také dvou pojetí sociální vědy, jež se odrážejí v díle Thorsteina Veblena a Williama F. Ogburna, tedy není nabídnout srovnání dvou konkurenčních koncepcí à la Shapin a Schaffer, tentokrát v prostředí sociální vědy, nýbrž pokusit se využít motivy expozice, prezentace a dramatizace z jejich pojetí „literární technologie“ pro položení otázky, zda lze identifikovat určitou technologii sociálněvědního argumentu ve Veblenově a Ogburnově teorii kulturní mezery, již využili k prosazování rozdílných pojetí „účelu“ sociální vědy. V obecnějším smyslu se tento text zaměřuje zejména na otázku vztahu sociální vědy a jejího publika. Své rozlišení mezi vztahem k publiku z hle-

² Steven Shapin a Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985).

³ Shapin a Schaffer, *Leviathan*, 60.

⁴ Jednotlivé Shapinovy a Schafferovy „technologie“ představuje v širším kontextu např. Tomáš Dvořák, „Materiální kultura vědy,“ in *Současné přístupy v historické epistemologii*, ed. Tomáš Dvořák a kol. (Praha: Filosofie, 2013): 209–10.

diska *sebe-konfrontace* (Veblen) a z hlediska *využitelnosti* (Ogburn) přitom opírám o parafrázi Shapinova a Schafferova pojetí *svědectví*: (sociálněvědní) publikum se účastní konstituce (sociálněvědního) faktu. Publikum přitom na vytváření faktu participuje tím, že se nechává přesvědčit a svým přesvědčením fakt konstituuje. Jak se pokusím ukázat, teorie kulturní mezery se v pojetích Thorsteina Veblena a Williama F. Ogburna rozchází nikoli v rovině teoretické adekvátnosti nebo empirické korespondence, nýbrž ve styku s různými publiky.

Teorie kulturní mezery: Veblenův argument

Přestože v dnes kanonizované podobě představil teorii „kulturní mezery“ William F. Ogburn v roce 1922 ve své knize *Social Change With Respect to Culture and Original Nature*,⁵ současnější akademická literatura⁶ odkazuje častěji k implicitní formulaci tohoto pojmu a jeho teoretickému rozvedení, jež lze najít v textech Thorsteina Veblena. I když neexistuje akademický konsensus o přesném významu „pojmu“ kulturní mezery, převládá poměrně značná shoda na samotném pojetí „teorie“ kulturní mezery. Toto pojetí shrnul i zpětně vymezil Ogburn, jenž prohlásil: „Jelikož je to určité pojetí vztahu, myslím si, že je lepší to nazývat teorií. Je to tudíž něco více než jen pouhý nový jazykový termín.“⁷ Teorie „kulturní mezery“, jak ji rozumí sociálněvědní literatura, je především vztahem dvou oblastí, mezi nimiž je možné systematicky rozlišovat. Jsou to distinkce (např. materiální/nemateriální, průmysl/podnikání, pokrok/inercie), které teorii umožňují konstruovat. Teorie takto do sebe promítá minulé distinkce, pokud jsou v souladu s její logikou pojmání určitého vztahu. V takovémto smyslu se také stal teoretikem kulturní mezery Thorstein Veblen, přestože on sám nikdy tento termín nepoužil.⁸ Samotná teorie stojí na Veblenových distinkcích, jež odrážejí jeho způsob literární expozice identifikované „mezery“ vznikající

⁵ William F. Ogburn, *Social Change With Respect to Culture and Original Nature* (New York: Viking Press, 1922).

⁶ Viz např. Richard L. Brinkman a June E. Brinkman, „Cultural Lag: In the Tradition of Veblenian Economics,“ *Journal of Economic Issues* 40, č. 4 (2006): 1009–28; Rick Tilman, *Thorstein Veblen and the Enrichment of Evolutionary Naturalism* (Columbia: University of Missouri Press, 2007); Stephen Edgell, *Veblen in Perspective* (New York: Routledge, 2015).

⁷ Otis Dudley Duncan, *William F. Ogburn: On Culture and Social Change* (Chicago: University of Chicago Press, 1964): 89.

⁸ Téma „kulturní mezery“ se opakovaně objevuje zejména ve Veblenových knihách *Teorie zahálčivé třídy*, *The Theory of Business Enterprise*, *Higher Learning in America*, *The Instinct of Workmanship* nebo *Nature of Peace*.

v důsledku odlišné logiky a odlišného tempa vývoje institucí a technologií. Jeden příklad literární expozice „mezery“ představuje úryvek z Veblenova nejkomentovanějšího díla, *Teorie zahálčivé třídy*:

Je tedy třeba říci, i když snad jde o banální truismus, že instituce dneška – dnes přijímaný způsob života – nejsou zcela přiměřené dnešní situaci. Dnešní navyklé způsoby uvažování mají přitom tendenci přetrvávat neomezeně dlouho, pokud si okolnosti nevynutí změnu. Tyto instituce, které nám byly takto předány, tyto navyklé způsoby uvažování, hlediska, postoje sklony atd. jsou tedy samy konzervujícími faktory – faktory společenské setrvačnosti, psychologické setrvačnosti, konzervativismu [...]. Vývoj společnosti je ve skutečnosti procesem mentální adaptace jedinců pod tlakem okolností, které již nadále nepřipouštějí myšlenkové návyky vytvořené v minulosti pod vlivem odlišných podmínek a v souladu s nimi.⁹

„Mezera“ je takto exponována jako konflikt nároků přítomnosti a konzervativních, respektive, jak je Veblen sám nazýval, atavistických sil, jež odrážejí minulé institucionální uspořádání a jim uzpůsobené myšlenkové návyky. Veblenův teoretický argument „mezery“ má zřetelnou temporální strukturu, přičemž dynamika vývoje je určována „změnou situace“, která vždy vyžaduje „novou adaptaci“. Jak to Veblen formuluje na jiném místě, vztah přítomnosti a budoucnosti je určen procesem selektivní adaptace, který není a nikdy nebude s to reagovat na měnící se situaci:

Dnešní situace utváří zítřejší instituce prostřednictvím selektivního, nátlakového procesu tak, že působí na lidský navyklý pohled na věci a buď mění, nebo upevňuje hledisko či stanovisko předané z minulosti. Instituce – tj. navyklé způsoby myšlení –, které usměrňují život lidí, pocházejí v každém případě z minulosti, nehledě na to, jde-li o minulost nedávnou či vzdálenou. Jsou to produkty dřívějšího vývoje, přizpůsobené dřívějším podmínkám, a proto nikdy neodpovídají požadavkům přítomnosti. Proces selektivní adaptace nemůže z povahy věci nikdy dohonit neustále se měnící situaci, v níž se společnost nachází, neboť prostředí, situace, naléhavé potřeby života, které si vynucují přizpůsobení a provádějí selekci, se mění každým dnem. Každá nová situace společnosti začíná zastarávat v okamžiku, kdy vznikla. Každý krok ve vývoji navozuje změnu situace: tato změna vyžaduje novou adaptaci, stává se východiskem pro další krok v přizpůsobení a tak dál do nekonečna.¹⁰

⁹ Thorstein Veblen, *Teorie zahálčivé třídy* (Praha: Sociologické nakladatelství, 1999): 149.

¹⁰ *Ibid.*, 148–49.

Výchozí předpoklad „mezery“ v celkové teorii změny, již Veblen rozpracoval ve svých hlavních textech, je, jak uvádí Rick Tilman, „pozoruhodný svým využitím pro lokalizování a identifikování jak zastarávajících tak i na budoucnost orientovaných struktur a pro predikování pravděpodobnosti či nepravděpodobnosti opětovného vyskytování určitých druhů problémů a jevů.“¹¹ Distinkce, které Veblen využívá v kontextu svého výkladu vývoje společnosti, jsou konstruovány na základě hlavní veblenovské dichotomie technologie a ceremonialismu, jež se sice prolíná celým jeho dílem, avšak, jak si povšimnul William P. Glade ve svém klasickém textu o veblenovském příspěvku k teorii kulturní mezery, „je neuvěřitelné, jak často ji dokonce i seriózní čtenáři Veblena přehlížejí nebo přímo opomíjejí.“¹² Tato dichotomie od sebe analyticky odděluje oblast „technologie“, do níž přísluší zejména „mírúmilovné počínání, industriální aktivity, nezúčastněné a věcně-faktické hledisko, industriální kapitál nebo stav industriálních dovedností, proces strojevé výroby a řemeslné dovednosti,“ od oblasti takzvaného „ceremonialismu,“ do níž jsou zahrnuty především „predátorské nebo agresivní počínání, pekuniární aktivity, animistické hledisko, podnikatelský kapitál, investování pro zisk a vykořisťování.“¹³ Základní rozdíl mezi takto vymezenými oblastmi spočívá ve skutečnosti, že technologie je kumulativní a samotný technologický proces je spjat s postupem „vpřed“, kdežto ceremonialismus se opírá o minulost (status, hierarchie, nátlak, moc) a na změnu reaguje na základě „tlaku okolností“. Jak uvádí Allan G. Grunchy, podle Veblenovy teorie kultury je technologická změna „nejdůležitějším jednotlivým faktorem, jenž mění instituce, a tudíž i lidské chování.“¹⁴ V samotném vztahu technologie a ceremonialismu je přitom zjevné, že ceremonialismus progresivní využívání technologie různými způsoby omezuje, zatímco technologické změny „vedou k úpadku zastaralých myšlenkových návyků [...]. Technologie má ‚leptavé účinky‘ [...]. Ti, kteří jsou ve spojení s takovouto proměňující se technologií, nahrazují zastaralé myšlenkové návyky novými mentálními návyky, pro něž je oporou věcně-faktický způsob poznání vnějšího světa.“¹⁵ Je to především přístupnost změně technologické povahy, jež odděluje od sebe tu oblast, která se progresivně vyvíjí, od oblasti, která je

¹¹ Tilman, *Thorstein Veblen and the Enrichment*, 77.

¹² William P. Glade, „The Theory of Cultural Lag and the Veblenian Contribution,“ *The American Journal of Economics and Sociology* 11, č. 4 (1952): 433.

¹³ *Ibid.*, 433.

¹⁴ Allan G. Grunchy, *Modern Economic Thought – The American Contribution* (New York: Prentice-Hall, 1947): 78.

¹⁵ *Ibid.*, 125.

vůči změně rezistentní: „Skutečnost, že některé části nemateriální kultury mají ne-kumulativní povahu spočívá v jejich ceremoniální povaze, zatímco jiné části nemateriální kultury jsou, přinejmenším částečně, technologické povahy.“¹⁶

Veblenův argument „kulturní mezery“ je podložen zřetelným autor-
ským záměrem, jímž je formulace teorie vývoje společnosti. Analytický
rámeček Veblenovi umožňuje jednak systematicky nahlížet vztahy mezi jed-
notlivými oblastmi (vývoje) společnosti, jednak promítat do vyznačených
trajektorií vývoje konkrétní jevy, jež je možné na základě provedených
distinkcí vysvětlovat (v daném případě vývoj průmyslu, vědy, technologie,
výroby, vzdělávání, podnikání, vlastnických a mocenských vztahů, povahy
mírového uspořádání apod.). Argument o neschopnosti institucí držet krok
s vývojem technologie je spojen především s motivem progresivního vývoje
vědy. Ve svém eseji o postavení vědy v moderní civilizaci Veblen tvrdí, že
je to věda, jež vyvrací starý řád věcí a současně nastavuje řád nový, věda
představuje klíčový krok, „jenž sám o sobě konstituuje změnu situace, která
vyžaduje novou adaptaci“. „Mezera“ se reprodukuje v situaci, kdy vědecký
přístup, jež Veblen vymezuje jako „nezúčastněné, nevzrušené nahlédnutí
do materiálních faktů, jimiž se lidstvo musí zabývat“¹⁷ zajišťuje výhodu
jedněch před druhými. Věda je hybatelem změny, civilizace, v níž dominuje
vědecký přístup, se musí „prosadit proti jakémukoli kulturnímu schématu,
jež tento prvek postrádá.“¹⁸ Dynamika technologického procesu přitom
vědu staví do protikladu k vývoji politiky, kultury a společnosti. Dichotomie
technologie/instituce se v termínech Veblenovy teorie projevuje jako rozdíl
dvou pohybů: „dopředu“ a „zpět“. Institucionální oblast zahrnovala hod-
noty „zakořeněné v minulosti. Byla statická v tom smyslu, že konzervovala
zděděná přesvědčení, třídní rozdíly a statusová uspořádání.“¹⁹ Pro Veblena
to byla věda (a technologie), která „přinesla změny ve fyzickém světě, které
zpětně narušily stávající institucionální uspořádání. Aktivita byly vnímány
jako instrumentální, pokud rozšiřovaly potenciál lidského života, a jako ce-
remoniální, pokud tento potenciál omezovaly z hlediska míry, v jaké byl po-
měřován technovědeckým étosem.“²⁰ V nejšířším slova smyslu tedy Veblen

¹⁶ Glade, „The Theory of Cultural Lag,“ 436.

¹⁷ Thorstein Veblen, „The Place of Science in Modern Civilization,“ *American Journal of Sociology* 11, č. 5 (1906): 585.

¹⁸ *Ibid.*, 586.

¹⁹ Tilman, *Thorstein Veblen and the Enrichment*, 77.

²⁰ *Ibid.*, 77–78.

„dramá“ vývoje společnosti inscenuje především jako střet věcně-faktického vědění a myšlenkových návyků.

Veblen a jeho publikum

Přestože, jak uvádí Rick Tilman ve svém rozsáhlém pojednání o Veblenově příspěvku sociální vědě, dnes neexistuje žádný konsensus ohledně hodnoty či dokonce významu Veblenova díla,²¹ existuje poměrně silná shoda na tom, že Veblen ve svém díle rozvinul osobitý „styl psaní“, jenž nastavuje specifický vztah mezi sociálním vědcem a jeho publikem, respektive sociálním vědcem a jeho čtenářem. Jak to vyjadřuje Clare Virginia Eby, „Veblenovu distinktivní metodu kritické analýzy je nezbytné chápat jako určitý styl. Podobně jako jiné distinktivní styly – ať již je to Hemingwayova próza, Sullivanovy mrakodrapy nebo Cézannovy krajiny – je i Veblenův styl nezaměnitelný.“²² Při budování vztahu se svým publikem se Veblen opírá o osobitou literární expozici svých (vědeckých) zjištění, v níž systematicky využívá strategii „vědeckého“ argumentu. Tato strategie, která Veblenovi zajišťuje explanační perspektivu mimo kontext jednotlivých pozorování a umožňuje mu přitom vypovídat o takřka nekonečném množství sociálních, kulturních či ekonomických jevů, je současně strategií konstrukce vědeckého argumentu i strategií konstrukce intelektuální autority. Onou výchozí i konečnou explanační perspektivou je perspektiva „kulturní mezery“, která je jednak základem systematické teorie, jednak přiznanou formou kulturní (a sociální) kritiky.²³ I když se Veblen opakovaně pokoušel založit (nebo alespoň načrtnout) sociální vědu jako (objektivní) evoluční vědu,²⁴ prvek dramatizace chápal jako inherentní povaze vědy a pozici vědce jako nezúčastněného pozorovatele popíral. Nevyhnutelný prvek dramatizace pro něj rovněž potvrzoval jeho formativní zájem o kritiku institucí, respektive kritiku konvencí. Jak to shrnuje Dorothy Ross, když porovnává Veblenovu argumentační strategii

²¹ Ibid., 3.

²² Clare Virginia Eby, *Dreiser and Veblen, Saboteurs of the Status Quo* (Columbia: University of Missouri Press, 1998): 16.

²³ Jak to poněkud ironicky formuluje Clare Virginia Eby, pro Veblena jako „darwinovského sociálního vědce, jehož jedinou jistotou je to, že se věci změní, je motto ‚whatever is, is wrong‘ analytickým konceptem vyjadřujícím nevyhnutelnost kulturní mezery.“ Clare Virginia Eby, „Thorstein Veblen and the Rhetoric of Authority,“ *American Quarterly* 46, č. 2 (1994): 139.

²⁴ Viz např. Thorstein Veblen, „Why Is Economics Not an Evolutionary Science?“ *Quarterly Journal of Economics* 12, č. 4 (1898): 373–97. Kritický rozbor Veblenovy evoluční perspektivy lze nalézt např. v Malcolm Rutherford, „Veblen’s Evolutionary Programme: A Promise Unfulfilled,“ *Cambridge Journal of Economics* 22, č. 4 (1998): 463–77.

v době vzestupu sociální vědy a pokusů o „nalézání objektivitu“;²⁵ „Veblen usiloval o to, aby věda poskytovala kritické nahlédnutí do průběhu evoluce, nikoli o to, aby se stala nástrojem pro to, jak ji kontrolovat.“²⁶ Jak to Veblen vyjádřil na příkladu „kauzální spojitosti“, jednoho z nejnvýraznějších vědeckých konceptů své doby:

V pozdější moderní době se formulace kauzální spojitosti stávají stále více neosobními, objektivnějšími a fakticky věcnějšími; přisuzování aktivity pozorovaným objektům ovšem nikdy neustává, přičemž i v těch nejnovějších a nejspělejších formulacích vědeckého výzkumu není dramatický tón zcela ztracen. [...] Aktivita je stále přisuzována jevům, jimiž se věda zabývá; a aktivita pochopitelně není faktem pozorování, nýbrž je jevům přisuzována pozorovatelem.²⁷ To je pochopitelně popíráno těmi, kteří trvají na čistě matematickém vyjádření vědeckých teorií, avšak toto popření lze udržovat pouze na úkor soudržnosti. Ty významné autority, jež promlouvají ve prospěch bezbarvého matematického vyjádření, se neustále a nevyhnutelně uchylují k (svou podstatou metafyzickému) předem utvořenému pojetí kauzality, a to ihned jakmile začnou se skutečnou prací vědeckého zkoumání.²⁸

V kritickém přístupu se dramatický tón pochopitelně projevuje výrazněji než v „bezbarvém matematickém vyjádření“, jelikož každý výklad evoluce byl spojen s více či méně skrývaným morálním hodnocením. Sociální věda nevyhnutelně zahrnuje práci s termíny, které nesou morální konotace (predátorský, vykořisťování, okázalá spotřeba) a odkazují ke sdíleným významům, vycvičený sociální vědec je však v zájmu objektivitu schopen, jak byl Veblen přesvědčen, „tyto kategorie nahlížet v neosobním světle.“²⁹ Podobně Veblen exponoval i argument „kulturní mezery“ jako teoretické perspektivy využitelné pro reprezentace a konstrukce sociálního života, jež byla obzvláště efektivní z hlediska působení na různé druhy (především čtenářských) publik. Dramatizace „mezery“ byla neoddelitelně spojena s morálními konotacemi jevů, jimž Veblen „přisuzoval aktivitu“. Techniky

²⁵ Robert C. Bannister, *Sociology and Scientism: The American Quest for Objectivity, 1880–1940*. (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1987).

²⁶ Dorothy Ross, *The Origins of American Social Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991): 213.

²⁷ Veblen, „The Place of Science,“ 596. V poznámce pod čarou Veblen tuto tezi ještě upřesňuje: „Epistemologicky vyjádřeno, aktivita je přisuzována jevům za účelem jejich uspořádání do dramaticky soudržného systému.“

²⁸ Ibid.

²⁹ Ross, *The Origins of American Social Science*, 214.

zajišťování přesvědčivosti, jak se zdá, Veblen opíral především o „literární technologii“ kombinující objektivizující pohled a rétorické nástroje kulturní kritiky (společnosti).³⁰

Veblenův argument „kulturní mezery“ nezformoval pouze určitý osobitý „styl psaní“, nýbrž také vymezil specifický oborový (ekonomický) přístup, když jeho dílo je dnes konsenzuálně považováno za „bod počátku institucionální ekonomie“.³¹ Zrod tohoto přístupu i jeho veblenovské ohraňování lze rovněž přisuzovat uplatnění osobité argumentační strategie, jíž Veblen konstruoval autoritu pro své (vědecké) výroky. Jak to formuluje Rick Tilman:

Veblenův intelektuální ikonoklasmus není nikde patrnější než v jeho užívání slov. Jeho rétorická technika usiluje o přesvědčení čtenáře, aby rozpoznal, že [...] sociální konflikt nebyl jen střetem o kontrolu půdy, plodin nebo výrobního zařízení, nýbrž také střetem o kontrolu znaků coby jednotek významu. To, vůči čemu se Veblen vymezoval, byl jazyk minulosti, jenž byl skutečně silně vtělen a zakořeněn v žargonu neoklasické ekonomie. Tyto předem utvořené verbální úsudky představovaly překážky, jež znemožňovaly objektivnější analýzu ekonomických jevů. Konvenční ekonomický slovník byl produktem dřívějšího způsobu myšlení a ekonomům bránil uskutečňovat přesnější pozorování ekonomické aktivity. Stručně vyjádřeno, tyto úsudky byly vyjádřeními kulturní mezery. Neoklasická ekonomie byla systémem znaků, jenž vycházel ze zastaralých předpokladů a povětšinou sloužil potřebám osobních zájmů. Veblen problém ekonomů představoval jako zápas o překonávání navykklých způsobů myšlení s cílem artikulovat kategorie, jež neoklasický slovník dokázal pouze vyřazovat. Kulturní mezera tudíž dokládala jeho odmítnutí obecně přijímané ekonomické moudrosti.³²

³⁰ David Riesman sice nabídnul při hodnocení Veblenova díla psychologické vysvětlení, když se pokusil charakterizovat „obsesivní Veblenovu péči o kvalitu psaní jako techniky člověka, jenž se obává, že nebude slyšen – avšak také, že bude slyšen, a tudíž bude zavázán“, takové mínění ovšem jen stěží může vysvětlit intenzitu odezvy publika či přetrvávající motivy Veblenovy argumentační strategie v sociálněvědních stylech psaní. David Riesman, *Thorstein Veblen: A Critical Interpretation* (New York: Charles Scribner's Sons, 1953): 38.

³¹ Charles Camic, „Reputation and Predecessor Selection: Parsons and the Institutionalists,“ *American Sociological Review* 57, č. 4 (1992): 428. Viz též Yuval Yonay, *The Struggle Over the Soul of Economics: Institutional and Neoclassical Economists in America Between the Wars* (Princeton: Princeton University Press, 1998).

³² Tilman, *Thorstein Veblen and the Enrichment*, 58.

Obdobně jako Veblen nalézá „mezeru“ mezi vývojem technologie a institucí, nalézá ji i v jazyce a oborových slovnících. Argument terminologické „mezery“ mezi „jazykem minulosti“, jenž slouží potřebám osobních zájmů, a „jazykem přítomnosti“, jenž slouží objektivnější analýze ekonomických jevů, umožňuje Veblenovi zaujímat hledisko zprostředkovatele, jehož autorita se odvozuje od skutečnosti, že on sám ovládá oba jazyky. Prezentace zjištění plynoucích z Veblenových pozorování se opírá o autoritativní hlas „nezúčastněného, nevzrušeného nahlédnutí do materiálních faktů, jimiž se lidstvo musí zabývat“, které nakonec publikum konfrontuje s ideologickými předpoklady tohoto autoritativního hlasu. Kupříkladu Teresa Toulouse to vyjadřuje takto:

Veblen nerozebírá pouze znaky své kultury, nýbrž také používá znaky k tomu, aby o těchto znacích vypovídal. Zcela zřetelně disponuje velice dobře vymezenou představou o publiku, jež si přeje přesvědčit. Přesto však, aby utvrdil své publikum v přesvědčení o validitě svých tvrzení o jejich světě, Veblen je nucen své kritické záměry maskovat ve formách výpovědi, jež se ucházely o přízeň publika prostřednictvím ostentativně objektivního podání. Pouze pod zástěrkou systematické analýzy, pečlivě strukturované tak, aby vyhovovala jeho vlastnímu chápání očekávání tohoto publika, mohl postupně vyložit ideologické motivy [...].³³

Velice zřetelná představa o publiku, jež chce Veblen oslovit, zjevně předurčuje strategii jeho argumentace. Jak naznačují mnozí komentátoři Veblenova díla,³⁴ klíčem k interpretaci jeho textů je rétorická analýza. Veblen intelektuální oporu pro svá zjištění hledá především v objektivizujícím pohledu, který zakládá jeho „styl psaní“ a je neoddělitelně spojen s jeho specifickým autorským záměrem. Jeho texty lze považovat za jedno z nejsoustavnějších vyjádření pojetí teorie v sociální vědě jako „performativní aktivity v jazyce, jehož operativními metodami jsou způsoby psaní, jejichž prostřednictvím jsou dávány dohromady specifikovatelné čtenářské odezvy.“³⁵

³³ Teresa Toulouse, „Veblen and His Reader: Rhetoric and Intention in ‚The Theory of the Leisure Class‘“, *The Centennial Review* 29, č. 2 (1985): 249.

³⁴ Viz např. Gary A. Fine, „The Social Construction of Style: Thorstein Veblen’s The Theory of the Leisure Class as Contested Text“, *The Sociological Quarterly* 35, č. 3 (1994): 457–72; Rick Tilman a Robert Griffin, „The Aesthetics of Thorstein Veblen Revised“, *Cultural Dynamics* 10, č. 3, (1998): 325–40. Ze starších textů viz Theodor Adorno, „Veblen’s Attack on Culture“, *Studies in Philosophy and Social Science* 9, č. 3 (1941): 389–413.

³⁵ Bryan S. Green, *Literary Methods and Sociological Theory* (Chicago: University of Chicago Press, 1988): vii.

Veblenova literární expozice „kulturní mezery“ vystavuje jeho čtenáře nejen nároku překročení „navyklých způsobů myšlení“, nýbrž i uskutečnění „přechodu od víry v teorie odvozené z pevných vzorců k teoriím, jež analyzovaly kulturní odlišnosti.“³⁶ Zřejmě nejúčinněji a nejdůsledněji tuto strategii Veblen uplatnil v *Teorii zahálčivé třídy*, v níž je „jazyk pokroku a evoluce“ využit k rozvinutí vědeckého argumentu o regresivním vývoji společnosti: „Na konci Teorie, kdy se text o spotřebě sám spotřebovává odmítnutím samotného stylu, v němž je napsán, čtenáři stojí osamoceni, rozpolceni mezi pocity víry a nevíry.“³⁷ Vysvětlení Veblenova výkladového zvratu lze přitom zřejmě neadekvátněji nahlížet z hlediska jeho vztahu k publiku a jeho předpokládaným očekáváním. Veblenův odklon od rétorické strategie objektivizující analýzy (autoritativního hlasu vědy) k rétorickým nástrojům kulturní kritiky (společnosti) je rovněž pochopitelný z hlediska jeho odmítnutí profesionalizované koncepce sociální vědy, jež se, jak to vyjádřil v *The Higher Learning in America*, dostala do područí „kapitánů erudice“, kteří jsou zkorumpováni podnikatelskými magnáty a výzkumné univerzity řídí jako „podnikatelskou firmu, jež obchoduje s vědění, přičemž je pod ovládací rukou kapitána erudice, jehož posláním je vytěžit z disponibilních prostředků co možná největší výstup.“³⁸ Veblenova „technologie“ utváření sociálněvědního argumentu je spjata s vědomým směřováním objektivizujícího přístupu a rétorických nástrojů zajišťování přesvědčivosti. Adresátem Veblenových zjištění přitom nebyla profesionalizovaná oborová komunita, nýbrž v širším smyslu veřejnost, v užším smyslu ti, o nichž on sám vypovídal. Argument „mezery“ je ve Veblenově podání efektivní zejména tehdy, když je jeho cílem *sebe-konfrontace* společnosti, tedy mezera mezi morálními očekáváním aktérů a jejich vyjádřeními v termínech institucionálních skutečností.

Teorie kulturní mezery: Ogburnův argument

Jak již bylo řečeno, autorem první explicitní formulace teorie „kulturní mezery“ byl William F. Ogburn, jehož dílo je rovněž primární referencí pro jakékoli učebnicové, encyklopedické a jiné sumarizující výklady samotného pojmu „kulturní mezery“. Podobnost mezi Ogburnovou a Veblenovou

³⁶ Toulouse, „Veblen and His Reader,“ 267.

³⁷ *Ibid.*, 247.

³⁸ Thorstein Veblen, *The Higher Learning in America: A Memorandum on the Conduct of Universities by Business Men* (New York: B. W. Huebsch, 1918): 85.

formulaci je přitom natolik zarážející, že Ogburn sám byl opakovaně obviňován z toho, že Veblenovi jeho teorii zcizil. Tato nařčení Ogburn odmítnul a prohlásil, že on sám Veblena v tomto bodě „nikdy nečetl.“³⁹ Přiznal se však k tomu, že jej k formulaci této teorie inspiroval Marx, jehož dílo bylo „základnou, z níž byla teorie kulturní mezery rozvinuta, avšak zcela jistě platí, že ani materialistická interpretace dějin, ani ekonomický determinismus není totéž co kulturní mezera.“⁴⁰ Jelikož teorie kulturní mezery byla dlouhodobým a systematickým Ogburnovým zájmem, je množství definičních i interpretačních úprav, jimiž „svůj“ koncept během několika desetiletí prakticky nepřerušované práce opatřil, značné a v prostoru tohoto textu je nelze ani vyjmenovat, natož koherentně rozvést. Následující část se zaměřuje především na způsob expozice argumentu „mezery“, který Ogburn vyjádřil ve své knize *Social Change With Respect to Culture and Original Nature* z roku 1922. Ogburn zde poprvé ohlašuje svůj celoživotní projekt, který v jednom z pozdějších retrospektivních textů pojmenoval jako snahu „sledovat procesy jednoho faktoru, a to technologie.“⁴¹ V jeho raném vyjádření se tento zájem překládá do otázek typu: „proč se objevují sociální změny, proč jsou určité podmínky zjevně resistantní vůči změně, jak kultura roste, jak se civilizace stala tím, čím je.“⁴² Zcela určující při rozvíjení vlastního pojetí sociálněvědního argumentu byl pro Ogburna „praktický“ zájem, přičemž hlavním měřítkem nebyla „teoretická adekvátnost“ navrhovaného výkladového schématu, nýbrž jeho „praktická využitelnost.“ Jak to shrnuje Otis Dudley Duncan: „Pro Ogburna nebylo nejdůležitější věcí konceptuální schéma, nýbrž objevy, k nimž jeho využití mohlo vést.“⁴³

Základem Ogburnova argumentu „kulturní mezery“ je předpoklad akcelerace různých částí kultury. Ve zřejmě nejsoustavnějším vyjádření rané Ogburnovy formulace⁴⁴ je „kulturní mezera“ vyložena následovně:

³⁹ Duncan, *William F. Ogburn*, 87.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ William F. Ogburn, „The Process of Adjustment to New Inventions,“ in *Technology and International Relations*, ed. William F. Ogburn (Chicago: University of Chicago Press, 1949): 19.

⁴² Ogburn, *Social Change*, v.

⁴³ Duncan, *William F. Ogburn*, xv.

⁴⁴ Z pozdější doby byla nejvlivnější Ogburnova formulace „kulturní mezery“ z proslulé zprávy *Recent Social Trends in the United States* z roku 1933. „V adaptivní kultuře se často objevuje opoždění nebo mezera [...]. To znamená, že je zde nedostatečná harmonie, často v podobě závažného nepřizpůsobení, vždy provázeného selháním vytěžit to nejlepší z možného vývoje. Problémy sociální změny tudíž vyžadují zaprvé, aby se člověk sám přizpůsobil novému prostředí, jež zahrnuje ohromnou oblast materiální kultury, a za druhé, aby se člověk sám

Různé části moderní kultury se nemění stejnou rychlostí, některé části se mění mnohem rychleji než části jiné; a jelikož mezi částmi existuje vzájemná souvislost a vzájemná závislost, rychlá změna v jedné části naší kultury vyžaduje uzpůsobení prostřednictvím jiných změn v různých vzájemně souvisejících částech kultury [...]. Tam, kde se jedna část kultury mění jako první, prostřednictvím nějakého objevu nebo vynálezu, a vyvolává změny v některé části kultury, jež na ní závisí, tam se často změny vyvolané v závislých částech kultury opožďují [...]. Rozsah této mezery se bude lišit podle povahy kulturního materiálu, může však přetrvávat po značně dlouhou dobu, přičemž během této doby lze říci, že došlo k nepřizpůsobení určitého prvku.⁴⁵

Hlavním rozlišujícím nástrojem Ogburnova argumentu je distinkce mezi materiální a nemateriální kulturou, jež do značné míry koresponduje s Veblenovým rozlišením technologie/ceremonialismus, poněkud se však liší v tom, jak jednoznačně je do centra samotného argumentu postavena jistota „růstu“. Přestože se Veblen také opíral o „jistotu“ kumulace v oblasti technologií, jeho hlavním zájmem byla teorie socioekonomické změny, tedy především výklad (a, jak bylo naznačeno dříve, kritika) vývoje institucí. Zjednodušeně řečeno, „jistota“ růstu jedné oblasti (technologické) mu dávala „jistotu“ stagnace oblasti druhé (institucionální), jež měla v jeho argumentu jak analytickou, tak i rétorickou přednost. Pro Ogburna byla ovšem „první věcí, již lze (o růstu materiální kultury) vyzorovat, ta skutečnost, že materiální kultura kumuluje.“⁴⁶ Přednost měla jistota „růstu“, z níž Ogburn dále odvozoval jistotu „akcelerace“ a nakonec ji dovedl až k jistotě „exponenciálního růstu“.⁴⁷ Na rozdíl od předešlých výkladů vývoje sociálních institucí na základě „nevyhnutelných stádií“, které „nejenže nebyly potvrzeny, nýbrž byly přímo vyvráceny,⁴⁸ umožňuje teorie kulturní mezery kvantitativně zkoumat to, jak materiální kultura „roste“. Jelikož „pokusy najít zákony dědičnosti, variance a výběru v evoluci sociálních institucí přinesly zanedbatelné množství nepostradatelných nebo byť i jen významných výsled-

přízpusobil proměnlivému tempu změny v materiální a sociální kultuře.“ William F. Ogburn a S. Colum Gilfillan, „The Influence of Invention and Discovery,“ in *Recent Social Trends in the United States: Report of the President's Research Committee on Social Trends* (New York: McGraw-Hill, 1933): 125.

⁴⁵ Ogburn, *Social Change*, 200–201.

⁴⁶ *Ibid.*, 73.

⁴⁷ Benoît Godin, „Innovation Without the Word: William F. Ogburn's Contribution to the Study of Technological Innovation,“ *Minerva* 48, č. 3 (2010): 284.

⁴⁸ Ogburn, *Social Change*, 57.

ků,⁴⁹ je nezbytné závislost mezi přetrváváním starých a přibýváním nových kulturních forem nahlížet z perspektivy „kumulace“ objevů a vynálezů učiněných v oblasti materiální kultury, jejichž počet nepopíratelně narůstá. Materiální část kulturní základny očividně roste rychleji než nemateriální část. Nemateriální kultura (např. pravidla, náboženství, rodina, politika)⁵⁰ je v konstrukci Ogburnova argumentu nepochybnou příčinou „mezery“. Klíčovým hlediskem je přitom „frekvence výskytu změny v materiální kultuře v důsledku kumulativní povahy vynálezů a technik. Některé části nemateriální kultury (náboženství) žádnou takovouto kumulativní povahu nemají, zatímco jiné části (umění, literatura, vládnutí) jsou sice kumulativní, avšak v menší míře než materiální kultura.“⁵¹ „Frekvence výskytu“ se stává hlavním měřítkem, když platí, že čím větší je počet vynálezů, tím větší je počet vytvořených nových vynálezů: „Když byla materiální kultura malá, vynálezů bylo jen pár, kdežto teď, když je materiální kultura rozsáhlá, vynálezů je mnoho.“⁵² Z tohoto hlediska byly „mezery“ pouze „problémem moderní doby. Ve velmi rané době nedocházelo k dostatečnému počtu a výskytu změn na to, aby vůbec mohl vzniknout nějaký zásadní problém takovéhoto povahy.“⁵³

Ogburn svůj argument „kulturní mezery“ zakládá v jistotách „růstu a kumulace“. Ačkoli je jeho teorie „kulturní mezery“ do značné míry formulována veblenovskými termíny a jeho rozlišení materiální a nemateriální kultury je na první pohled stěží rozeznatelné od Veblenovy dichotomie technologie/ceremonialismus, Ogburn sám materiální a nemateriální kulturu nepojímá ve vzájemném vztahu, nýbrž jejich rozlišení využívá k identifikaci prvku, jenž mu umožňuje rozvinutí specifické „literární technologie“. Svou teorii „kulturní mezery“ směřuje k praktickému cíli *využitelnosti*. Jistoty „růstu a kumulace“ vymezují oblasti, jež jsou přístupné kombinování nástrojů kvantitativní analýzy (zejména jde o oblast technologických trendů a sociální statistiky). „Technologie“ Ogburnova argumentu dílem odráží a dílem dále profiluje rétorickou strategii instrumentální faktografie,

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Do nemateriální kultury Ogburn zahrnuje také „staré zvyky, užitečnost a snadnost stávajících kulturních forem, osobní zájmy, tradici, zvyky, konzervativismus a obtíže s difuzí poznatků.“ Ogburn, *Social Change*, 145–96.

⁵¹ Glade, „The Theory of Cultural Lag,“ 431.

⁵² Ogburn, *Social Change*, 105. Viz též výrok: „Vynález dokládá změnu. Je-li málo vynálezů, je i málo změn.“ William F. Ogburn a Meyer F. Nimkoff, *Sociology* (Cambridge: Riverside Press, 1940): 815.

⁵³ Ogburn, *Social Change*, 265.

jež svou (vědeckou) autoritu odvozuje z hlediska *využitelnosti*. V nejširším slova smyslu je rovněž odrazem interpretace vývoje společnosti z hlediska eliminace sociálních překážek technologickému pokroku. Pro Ogburna klíčový pojem „nepřizpůsobení prvku“ (*maladjustation*) má sice zřetelný normativní náboj, jež Veblen systematicky využíval ve své kulturní kritice vývoje společnosti, ani zde však Ogburn neopouští svůj cíl *využitelnosti*, jež je nakonec také kvantifikovatelným ukazatelem „změny“. Jak to formuluje v jednom ze svých pozdějších textů, „sociální změna a sociální vynález jsou řešením problému nepřizpůsobení mezi technologií a kulturou: materiální vynález vybízí k sociálnímu vynálezu. Sociálním vynálezem je jakýkoli vynález, jež není mechanický a není objevem přírodní vědy.“⁵⁴ Sociální vynálezy, mezi nimiž Ogburn jmenuje mimo jiné IQ testy, patentové zákony, sociální pojištění, cestovní pasy apod., dokládají potenciál nemateriální kultury „kumulovat“ a přizpůsobovat se novým praktikám umožněným novými technologiemi. Otevírají také prostor pro „vědecké“ (tedy kvantifikovatelné) způsoby reprezentace sociálního života, jež jsou založeny v jistotách „růstu a kumulace“. Ogburn svůj leitmotiv „růstu“ ovšem nevyužil pouze pro rozvinutí specifického argumentu „kulturní mezery“, nýbrž jej také, jak se pokusím doložit v následující části, postavil do středu svého argumentu ve prospěch profesionální vědy.

Ogburn a jeho publikum

Na rozdíl od Veblena, jehož „styl psaní“ byl vědomě konstruovaný s ohledem na publikum nediferencované na vědecké/nevědecké, pro Ogburna existovaly v zásadě pouze dva typy relevantních publik: komunita vědců a komunita „využivatelů“ produktů sociální vědy (zhruba řečeno vláda, průmysl, firmy, poradenství). Na rozdíl od Veblena, jež nikdy nezískal nezpochybnované postavení v rámci profesionální hierarchie americké sociální vědy, se Ogburn, také díky svému setrvalému organizačnímu úsilí, prakticky po celý svůj akademický život těšil značné prestiži.⁵⁵ Rovněž se během svého angažmá v Social Science Research Council⁵⁶ výrazně zasloužil

⁵⁴ Ogburn a Nimkoff, *Sociology*, 859–60.

⁵⁵ Barbara Laslett, „Biography as Historical Sociology: The Case of William Fielding Ogburn,“ *Theory and Society* 20, č. 4 (1991): 511–38.

⁵⁶ Tehdy nejvýznamnější instituci pro podporu sociálněvědního výzkumu. Viz např. Martin Bulmer, „Support for Sociology in the 1920s: The Laura Spelman Rockefeller Memorial and the Beginnings of Modern, Large-Scale, Sociological Research in the University,“ *American Sociologist* 17, č. 4 (1982): 185–92.

o rozvinutí specifické koncepce sociální vědy, takzvané „rockefellerovské realistické agendy“,⁵⁷ jež upřednostňovala empirický (a prakticky využitelný) interdisciplinární výzkum a usilovala o rozvinutí metod využitelných napříč jednotlivými sociálními vědami. Oproti Veblenovi, který měl jen slova pohrdání pro „kapitány erudice“ a sociální vědce jako zaprodance mecenášů opakovaně zesměšňoval, Ogburn své badatelské zájmy důsledně podřizoval praktickým cílům. Ve vztahu k akademickému publiku svou ideu vědecké sociální vědy ve zřejmě nejčistší podobě vyjádřil v roce 1929 v prezidentském proslovu ke členům *American Sociological Society*, v němž představil svou vizi budoucí sociálněvědní praxe očištěné od nežádoucích starých zvyků:

Jedním z těchto nových návyků bude psaní zcela bezbarvých článků spolu s opuštěním současného zvyku pokoušet se přenášet výsledky vědy do literatury, který v tomto smyslu zavedli Huxley a William James, a který považujeme za špatný odkaz pro učedníky vědy. Nebude tudíž již nezbytné zakončovat články naléhavými apely ani jiskrnými závěry. Bude rovněž možné začínat články bez odkazů k Platónovi, Aristotelovi nebo k jiným tolik velebeným Řekům. Jasnost a přesnost budou jedinými ctnostmi expozice. Vyjádření emocí bude špatnou formou. Publikem pro takovéto články bude spolek vědců; a nebude podniknut žádný pokus o to, aby tyto články byly čitelné i pro prodavačky a středoškolskou mládež. Články budou vždy doprovozeny podpůrnými daty. Text bude tudíž kratší a tabulky a záznamy delší. Bude dražší je vysazet. Bude se číst pouze určitá část článku; zbytek bude poskytovat jen odkazovou informaci [...]. A tak vznikne nový typ sociálněvědního časopisu, který stále dnes, snad až na jednu výjimkou, k dispozici není, jež bude plně zasvěcen publikování vědeckých výsledků pro vědecké publikum.⁵⁸

Ogburnova „literární technologie“ se ve vztahu k jeho publiku opírá o extrapolaci argumentu „kulturní mezery“ na oblast sociálněvědní praxe. Jistota „růstu“ materiální kultury se uskutečňuje v jistotě, že věda také „kumuluje“. Stávající institucionální uspořádání sociální vědy je nezbytné nahlížet z hlediska přetrvávajícího „nepřizpůsobení“. „Mezera“ je zde exponována jako opožďování se vůči změně iniciované „vynálezem“ modelu kvantifikace.

⁵⁷ Donald Fisher, *Fundamental Development of the Social Sciences: Rockefeller Philanthropy and the United States Social Science Research Council* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993).

⁵⁸ William F. Ogburn. „The Folkways of a Scientific Sociology,“ *Publications of the American Sociological Society* 24 (1930): 2–3.

Směřování sociální vědy tedy závisí na tom, jaké vědění sociální vědci nechají „kumulovat“. Jiná cesta než „publikovat vědecké výsledky pro vědecké publikum“ pro sociální vědu neexistuje.⁵⁹

Třebaže v jiném smyslu, než tomu bylo u Veblena, měl i Ogburn velice zřetelnou představu o svém publiku. Způsob konstrukce autority, který využívá pro svou expozici vědeckých zjištění (a také očekávání), se plně opírá o praktický zájem. Před své publikum předstupuje jako vědec jistý si *využitelností* svých poznatků. Tuto sebejistotu odvozuje z faktu „kumulace“ ve vědě, která činí jeho roli zastupitelnou. Kdyby to, co tvrdí, netvrdil on, tvrdil by to zcela jistě někdo jiný. Jak toto přesvědčení výstižně vyjádřil v jednom ze svých textů: „Objev kalkulu nebyl závislý na Newtonovi: neboť i kdyby Newton zemřel, byl by objeven Leibnizem. A my si myslíme, že i kdyby Leibniz nebo Newton nikdy nežili, byl by přesto objeven nějakým jiným matematikem.“⁶⁰ Jak bylo naznačeno, Veblenova „technologie“ utváření sociálněvědního argumentu je do značné míry spjata s jeho konceptualizací vztahu vědce a jeho publika z hlediska *sebe-konfrontace*. Ogburnova „technologie“ utváření sociálněvědního argumentu je spjata s pojetím tohoto vztahu z hlediska *využitelnosti* na straně příjemce. Vymezení „publika“ je zcela jistě užší, neboť ogburnovská zjištění jsou využitelná pro toho, pro koho využitelná být mají, tedy jednak pro (další) vědce, jednak pro uživatele. Konečné posouzení *využitelnosti* přitom spočívá v tom, že příjemce „dovzděčí“, že to, co sociální věda produkuje, pro něj využitelné bylo.

⁵⁹ Ogburnův proslov byl sice tehdy odsouzen jako projev extrémního scientismu, retrospektivně vzato jej však lze považovat za jeden z prvních kroků ke kodifikaci standardní publikační praxe americké sociální vědy. Zřejmě nejvýraznější podobu této praxi vtiskli Samuel Stouffer, přímý Ogburnův žák, a Felix P. Lazarsfeld v jejich pojetí výzkumné práce. Jak uvádějí Jonathan H. Turner a Stephen P. Turner, typickou studií zpracovanou podle vzoru lazarsfeldovsko-stoufferovského konceptu výzkumného projektu, jenž zakládal paradigma „survey“ výzkumu, byla „disertace nebo časopisecký článek, jenž měl následující podobu: shrnutí ‚teorie‘ vztahující se k problému (obvykle ne více než několik poznámek o zájmu některého dřívějšího myslitele zabývajícího se více či méně souvisejícím problémem a občas ne více než odkaz k předchozímu výzkumu na dané téma); formulace ‚hypotézy‘ a rozbor testovaného vzorku, ‚design‘ výzkumu a metody měření nebo operacionalizace ‚pojmu‘; prezentace zjištění obvykle uvedených v tabulkách a doplněných o rozbor statistické metody, jenž dokládá tvrzení o významnosti zjištění; a závěr naznačující některé implikace výsledků, jež se mohou stát předmětem budoucího výzkumu.“ Jonathan H. Turner a Stephen P. Turner, *The Impossible Science: An Institutional Analysis of American Sociology* (Newbury Park: Sage 1990): 115. O úspěšnosti a životaschopnosti tohoto výzkumného modelu svědčí i skutečnost, že takto stále vypadá „standardní“ sociálněvědní výzkum. Více viz Jan Balon, *Sociologie v USA: Historické kontextualizace* (Praha: Sociologické nakladatelství 2011): 77–79.

⁶⁰ William F. Ogburn, „The Great Man versus Social Forces,“ *Social Forces* 5, č. 2 (1926): 227.

Ogburn, který se ve své pozdější profesní dráze věnoval tomu, co se i díky jeho významnému přičinění oborově institucionalizovalo jako „technology assessment“, „innovation studies“ nebo „impact studies“, svůj argument „mezery“ rozvíjel důsledně ve prospěch profesionalizované sociální vědy. „Profesionalizace“ je v jeho pojetí jedinou zárukou překonávání „nepřízřivososti“ sociální vědy na změny vyvolávané objevy či vynálezy v přírodní vědě. Pro „akceleraci“ sociální vědy je rozhodující to, jaké vědění bude kumulovat. To, co se nekumuluje tak, aby to bylo možné „kvantifikovat“, do sociální vědy nepatří.⁶¹ V takovémto smyslu lze Ogburnovu teorii „kulturní mezery“ považovat za prototypický příklad technologie sociálněvědního argumentu, jež své publikum hledá mezi účastníky procesu produkce vědění a autoritu pro své výroky si zajišťuje v rovině praktické *využitelnosti*.

Závěr

Veblenovu a Ogburnovu teorii „kulturní mezery“ lze zřejmě neadekvátněji nahlížet jako reakci na nejrozšířenější historickou ideu jejich doby, totiž na myšlenku – jak ji formulovala Dorothy Ross –, podle níž se „americká společnost opožďovala ve své odpovědi na stále rychlejší ekonomickou změnu.“⁶² Argument „mezery“ byl přitom v jejich případě využit způsobem, který se, jak jsem se pokusil ukázat, dotýkal nejen samotné otázky povahy kulturní změny, nýbrž i samotné technologie utváření sociálněvědního argumentu. Jejich „expozice“ dobového motivu – proč se společnost opožďuje, respektive proč není s to reagovat na změny – slouží k rozvedení komplexních explanačních perspektiv, jež přes mnohé terminologické rozdíly sdílejí souměřitelný argumentační základ. Co je ovšem poměrně dramaticky odděluje, je jednak jejich pojetí „účelu“ sociální vědy, jednak jejich pojetí vztahu sociální vědy a jejího publika. Tyto rozdíly se nejzřetelněji vyjevují v otázkách disciplinace vědeckého přístupu a prezentace vědeckých zjištění. Jinak řečeno, přestože Veblen a Ogburn exponovali argument „mezery“ v podobném slovníku, ve svých prezentacích „mezery“ volili značně odlišné techniky vytváření autority a zajišťování přesvědčivosti pro svá „vědecká“ zjištění.

⁶¹ Svě přesvědčení o nezbytnosti kvantifikace si Ogburn odnesl ze svého raného působení na kolumbijské univerzitě. Viz Charles Camic a Yu Xie, „The Statistical Turn in American Social Science: Columbia University, 1890 to 1915,“ *American Sociological Review* 59, č. 5 (1994): 773–805. Viz též Mark C. Smith, *Social Science in the Crucible: The American Debate over Objectivity and Purpose* (Durham, NC: Duke University Press 1994): 73–74.

⁶² Ross, *The Origins of American Social Science*, 444.

Veblen přes své velké ambice založit sociální vědu jako „evoluční“ vědu i přes svůj důraz na neosobní, věcně-faktické hledisko, pojímal „účel“ sociální vědy z hlediska „idle curiosity“,⁶³ jež usiluje o odstranění největší překážky progresivního vývoje, totiž konvencí odrážejících stávající uspořádání. Sociální vědec, disciplinovaný nároky profesionalismu, se nevyhnutelně takovýmito institucionalizovaným konvencím přizpůsobuje a čím více je jimi sociální věda, která se nikdy nemůže zbavit dramatické formy, zasažena, tím více se vzdaluje své hlavní přednosti, totiž tomu, že „nemá pragmatický cíl“. ⁶⁴ Obdobně je založen i způsob, jakým pojímá vztah sociální vědy a jejího publika. Sociální věda oslovuje své publikum prostřednictvím nároku *sebe-konfrontace* (např. průmyslníka, vědce, podnikatele, všeobecně čtenáře, respektive společnosti). V tomto se sociální věda může opírat toliko o intelektuální autoritu „vycvičeného“ vědeckého hlasu, jenž má schopnost delegitimizovat navyklé způsoby myšlení i rozvracet stávající uspořádání. Kdykoli je její „účel“ institucionalizován, stává se sám konvencí, proti níž se má obracet. „Věda nemá žádné postranní záměry“,⁶⁵ jak to Veblen explicitně formuloval ve své zásadní řepovědi o „účelu“ vědeckého bádání.

Ogburn oproti tomu prosazoval mnohem přímočařejší pohled na možnosti disciplinace sociálněvědního přístupu a na způsoby prezentace sociálněvědních zjištění, když prohlašoval, že v budoucnosti „bude každý statistikem, totiž takřka každý“ a obývat bude laboratoř.⁶⁶ Svůj všeobecný argument „mezery“ vztáhnul na situaci sociální vědy a demonstroval, že i ona je opožděná, že i ona „je v mezeře“. Jedinou možnou cestou je pro něj přizpůsobení se modelu „kvantifikace“, který je nejvíce v souladu s evidentním faktem „kumulace“ ve vědě. „Účelem“ sociální vědy je tudíž kumulovat vědění. Sociální věda oslovuje své publikum prostřednictvím nároku *využitelnosti* kumulovaného vědění. To může být využitelné jen pro disciplinované publikum, tedy pro spoluvědce, respektive pro ty, kteří vědí, co chtějí, tedy pro uživatele produktů sociální vědy. Sociální věda se takto opírá o institucionální autoritu. Pouze jako instituce opírající se o autoritu „využitelné“ vědy může jednak zaštitovat a koordinovat aktivity sociálních vědců, jednak dodávat své produkty zadavatelům.

Jak již bylo řečeno, cílem tohoto textu není hledat v oblasti sociálních věd analogie se Shapinovým a Schafferovým výkladem dvou (historických)

⁶³ Veblen, „The Place of Science,“ 599.

⁶⁴ *Ibid.*, 607.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Ogburn, „The Folkways of a Scientific Sociology,“ 5.

konkurenčních pojetí vědy. Nebylo by to možné ani z toho důvodu, že Veblen a Ogburn nevedli spor o funkci vědeckého textu ani o „účel“ sociální vědy. Obdobně jako tomu bylo u Shapina a Schaffera, cílem tohoto textu není rozhodovat o úspěšnosti jednoho nebo druhého způsobu legitimizace (sociální) vědy. Vzhledem k tomu, že současná sociální věda po všech možných „obratech“ (k jazyku, rétorice, textu, reflexivitě apod.) bere skutečnost, že je „literárně“ založená a využívá různé rétorické strategie k zajišťování přesvědčivosti pro svá zjištění, vcelku za samozřejmost,⁶⁷ je potenciál Shapinova a Schafferova konceptu literární technologie coby nástroje samotného vytváření vědeckého faktu poněkud omezenější než v případě Hobbesova a Boylova sporu o pojetí vědy.

Zde rozvinutý výklad Veblenovy a Ogburnovy teorie „kulturní mezery“ sleduje především to, jak se v podstatě identická teorie zformulovaná v době hledání „objektivit“ a rigorózního vědeckého přístupu, v době formování sociálněvědních profesí a všudypřítomných debat o metodě, proměňuje ve dvou různých argumentačních strategiích a současně zužitkovává k prozelení specifického (kritického a instrumentálního) pojetí sociální vědy.⁶⁸ Veblenův argument „mezery“ vyústil ve zpochybnění sociálněvědních postupů, které usilují o *využitelnost*. Ogburnův argument „mezery“ směřuje k „akceleraci“ sociální vědy směrem k využitelným produktům. V čem se ovšem odlišují ještě více, je jejich pojetí sociální vědy a jejího publika. Veblenovy cíle jsou zcela nepřehlédnutelně politické a morální.⁶⁹ Publikem je nediferencovaná veřejnost. Ogburnovým publikem jsou spoluvědci a spolu-uživatelé. V současnějších termínech vyjádřeno se otázka „veřejné relevance“ vědy a její „praktické využitelnosti“ překládá v podmínkách převládajícího

⁶⁷ Obdobně to platí, jak to ukazuje ve svém příspěvku Radim Hladík, i pro oblast humanitních věd. Radim Hladík, „Zdrojový kód jako literární technologie? Vytváření faktů v digitálním výzkumu,“ *Teorie vědy / Theory of Science* 39, č. 1 (2017): 43.

⁶⁸ I když není smyslem tohoto textu překládat Veblenův a Ogburnův příspěvek do Shapinova a Schafferova výkladu, je evidentní, že před pomyslným tribunálem Royal Society by Veblen nejspíše působil jako nedisciplinovaný radikální individualista, jenž sám sebe vidí jako „nejzazšího soudce vědění,“ který rozbíjí konvenční základnu skutečného vědění, zatímco Ogburn by byl vnímán jako někdo, kdo usiluje o rozvinutí „disciplinované kolektivní sociální struktury experimentální formy života.“ (Shapin s Schaffer, *Leviathan*, 85). Ogburn byl také vytrvale, podobně jako experimentátoři, „ve střehu proti ‚dogmatikům‘ a ‚tyranům‘ ve filosofii, jež oni považovali za právě tak nehorázné jako ‚obchodníky s tajemstvím‘, kteří své nároky na vědění vytvářeli v privátním a nedisciplinovaném prostoru.“ *Ibid.*

⁶⁹ Podobně jako tomu bylo u Hobbesa, jehož hlavním cílem, jak to ve svém příspěvku ukazuje Jan Maršálek, nakonec vždy byla „politická intervence“. Jan Maršálek, „Hobbesova literární technologie závaznosti rozumu,“ *Teorie vědy / Theory of Science* 39, č. 1 (2017): 14.

režimu vědění do „mezery“ mezi tradičními, historicky zformovanými hodnotami (konvencemi) vědy a na budoucnost orientovanými strukturami upřednostňujícími vykazatelný přínos. Podle všeho i díky Veblenovu a Ogburnovu příspěvku je dnes zřejmější, že změna je jednak důsledkem „tlaku okolností“, jednak důsledkem snahy vytěžit z tlaku okolností „to nejlepší“. Zásadní přitom je, jak je „tlak okolností“ prezentován v různých (vědeckých, politických, kulturních apod.) oblastech aktivit a jaké prostředky se k dosahování „toho nejlepšího“ prosazují ve skutečnostech technologických a institucionálních zájmů. Jak zde bylo naznačeno, do vztahu sociální vědy a jejího publika zcela zásadně promlouvá „mezera“ v obou podobách, v jaké ji Veblen a Ogburn exponovali, dramatizovali a prezentovali ve svých teoriích.

Bibliografie:

Adorno, Theodor. „Veblen’s Attack on Culture.“ *Studies in Philosophy and Social Science* 9, č. 3 (1941): 389–413.

Balon, Jan. *Sociologie v USA: Historické kontextualizace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011.

Brinkman, Richard L. a June E. Brinkman. „Cultural Lag: In the Tradition of Veblenian Economics.“ *Journal of Economic Issues* 40, č. 4 (2006): 1009–28.

Bulmer, Martin. „Support for Sociology in the 1920s: The Laura Spelman Rockefeller Memorial and the Beginnings of Modern, Large-Scale, Sociological Research in the University.“ *American Sociologist* 17, č. 4 (1982): 185–92.

Camic, Charles. „Reputation and Predecessor Selection: Parsons and the Institutionalists.“ *American Sociological Review* 57, č. 4 (1992): 421–45.

Camic, Charles a Yu Xie. „The Statistical Turn in American Social Science: Columbia University, 1890 to 1915.“ *American Sociological Review* 59, č. 5 (1994): 773–805.

Duncan, Otis Dudley. *William F. Ogburn: On Culture and Social Change*. Chicago: University of Chicago Press, 1964.

Dvořák, Tomáš. „Materiální kultura vědy.“ In *Současné přístupy v historické epistemologii*, ed. Tomáš Dvořák a kol., 197–223. Praha: Filosofía, 2013.

Eby, Clare Virginia. „Thorstein Veblen and the Rhetoric of Authority.“ *American Quarterly* 46, č. 2 (1994): 139–73.

- Eby, Clare Virginia. *Dreiser and Veblen, Saboteurs of the Status Quo*. Columbia: University of Missouri Press, 1998.
- Edgell, Stephen. *Veblen in Perspective*. New York: Routledge, 2015.
- Fine, Gary A. „The Social Construction of Style: Thorstein Veblen’s The Theory of the Leisure Class as Contested Text.“ *The Sociological Quarterly* 35, č. 3 (1994): 457–72.
- Fisher, Donald. *Fundamental Development of the Social Sciences: Rockefeller Philanthropy and the United States Social Science Research Council*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993.
- Glade, William P. „The Theory of Cultural Lag and the Veblenian Contribution.“ *The American Journal of Economics and Sociology* 11, č. 4 (1952): 427–37.
- Godin, Benoît. „Innovation Without the Word: William F. Ogburn’s Contribution to the Study of Technological Innovation.“ *Minerva* 48, č. 3 (2010): 277–307.
- Green, Bryan S. *Literary Methods and Sociological Theory*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Grunchy, Allan G. *Modern Economic Thought – The American Contribution*. New York: Prentice-Hall, 1947.
- Hladík, Radim. „Zdrojový kód jako literární technologie? Vytváření faktů v digitálním výzkumu.“ *Teorie vědy / Theory of Science* 39, č. 1 (2017): 31–56.
- Laslett, Barbara. „Biography as Historical Sociology: The Case of William Fielding Ogburn.“ *Theory and Society* 20, č. 4 (1991): 511–38.
- Maršálek, Jan. „Hobbesova literární technologie závaznosti rozumu.“ *Teorie vědy / Theory of Science* 39, č. 1 (2017): 7–29.
- Ogburn, William F. *Social Change With Respect to Culture and Original Nature*. New York: Viking Press, 1922.
- Ogburn, William F. „The Folkways of a Scientific Sociology.“ *Publications of the American Sociological Society* 24 (1930): 1–11.
- Ogburn, William F. a S. Colum Gilfillan. „The Influence of Invention and Discovery.“ In *Recent Social Trends in the United States: Report of the President’s Research Committee on Social Trends*, 122–67. New York: McGraw-Hill, 1933.
- Ogburn, William F. a Meyer F. Nimkoff. *Sociology*. Cambridge: Riverside Press, 1940.

Ogburn, William F. „The Process of Adjustment to New Inventions.“ In *Technology and International Relations*, ed. William F. Ogburn, 16–27. Chicago: University of Chicago Press, 1949.

Ogburn, William F. „The Great Man versus Social Forces.“ *Social Forces* 5, č. 2 (1926): 225–31.

Riesman, David. *Thorstein Veblen: A Critical Interpretation*. New York: Charles Scribner's Sons, 1953.

Ross, Dorothy. *The Origins of American Social Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Rutherford, Malcolm. „Veblen's Evolutionary Programme: A Promise Unfulfilled.“ *Cambridge Journal of Economics* 22, č. 4 (1998): 463–77.

Shapin, Steven a Simon Schaffer. *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.

Smith, Mark C. *Social Science in the Crucible: The American Debate over Objectivity and Purpose*. Durham, NC: Duke University Press 1994.

Tilman, Rick a Robert Griffin. „The Aesthetics of Thorstein Veblen Revised.“ *Cultural Dynamics* 10, č. 3 (1998): 325–40.

Tilman, Rick. *Thorstein Veblen and the Enrichment of Evolutionary Naturalism*. Columbia: University of Missouri Press, 2007.

Toulouse, Teresa. „Veblen and His Reader: Rhetoric and Intention in ‚The Theory of the Leisure Class.‘“ *The Centennial Review* 29, č. 2 (1985): 249–67.

Turner, Jonathan H. a Stephen P. Turner. *The Impossible Science: An Institutional Analysis of American Sociology*. Newbury Park: Sage, 1990.

Veblen, Thorstein. „Why Is Economics Not an Evolutionary Science?“ *Quarterly Journal of Economics* 12, č. 4 (1898): 373–97.

Veblen, Thorstein. „The Place of Science in Modern Civilization.“ *American Journal of Sociology* 11, č. 5 (1906): 585–609.

Veblen, Thorstein. *The Higher Learning in America: A Memorandum on the Conduct of Universities by Business Men*. New York: B. W. Huebsch, 1918.

Veblen, Thorstein. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999.

Yonay, Yuval. *The Struggle Over the Soul of Economics: Institutional and Neoclassical Economists in America Between the Wars*. Princeton: Princeton University Press, 1998.